

УДК 343.195 (477)

Дуфенюк О.М., к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства ЛьвДУВС;

Козак Р.В., курсант факультету з підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ЛьвДУВС

Інститут суду присяжних у правовій системі України: проблеми теорії та практики

Статтю присвячено опису теоретичного та практичного аспектів впровадження інституту присяжних у систему кримінального судочинства, визначено його значення для функціонування механізму захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина; з'ясовано негативні чинники, які можуть впливати на ефективність здійснення правосуддя судом присяжних.

Ключові слова: суд, присяжний, кримінальне судочинство, права людини і громадянина.

Статья посвящена описанию теоретического и практического аспектов внедрения института присяжных в систему уголовного судопроизводства, определено его значение для функционирования механизма защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражданина; выяснены негативные факторы, которые могут влиять на эффективность осуществления правосудия судом присяжных.

Ключевые слова: суд, присяжный, уголовное судопроизводство, права человека и гражданина.

The article is devoted to descriptions of theoretical and practical aspects of the introduction of the institute of jury trial into the criminal justice system; it defines its importance for functioning of the mechanism of protection of rights, freedoms and legitimate interests of the person and citizen, finds negative factors which can influence the efficiency of the administration of justice by jury trial.

Keywords: court, jury, criminal justice, human and civil rights.

Постановка проблеми. Визначення стратегічного напрямку формування демократичної, соціальної, правової держави детермінує необхідність забезпечення прав та свобод людини, створення умов для їх реалізації повною мірою, формування належного правового механізму їх захисту та відновлення у випадку протиправних посягань. Органи судової гілки державної влади, здійснюючи свої повноваження у межах, встановлених Конституцією та іншими нормативно-правовими актами, демонструють ефективність цього механізму. Слушно констатує В. Маляренко, у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), яку Україна ратифікувала 17 липня 1997 р., визначено основні права і свободи людини, зокрема, право кожної людини при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення на справедливий і відкритий розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону [1, с. 1]. Безпосередніми суб'єктами реалізації судової влади згідно з положеннями Основного закону є професійні судді, народні засідателі й присяжні, які здійснюють правосуддя від імені українського народу. Тож закономірним є те, що одним із найважливіших напрямів судово-правової реформи є впровадження в Україні суду присяжних [2, с. 880]. З огляду на це, актуальність пропонованої наукової розвідки не викликає заперечень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти здійснення правосуддя за участю присяжних вивчали українські науковці (В. Бринцев, С. Іваницький, В. Канцір, М. Козюбра, Р. Куйбіда, В. Кульчицький, В. Маляренко

М. Михеєнко, С. Обрусна, І. Русанова, Б. Свиридов, О. Сидорук, В. Теремецький, В. Тернавська, В. Шишкін, С. Штогун, Н. Юзікова та ін.), вчені зарубіжних держав (Дж. Абрамсон, Ф. Адлер, П. Арчер, У. Бернем, Д. Карлен, Л. Кларк, Г. Стамберг, Д. Харвей, Р. Шарвен тощо). Однак досі не проведено ґрунтового аналізу кримінального процесуального законодавства 2012 року у частині системного дослідження перспектив функціонування вказаного інституту в умовах української правової системи.

Враховуючи сказане, **метою** статті визначено критичне осмислення впровадження у практику кримінального судочинства положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК), що регулюють порядок здійснення правосуддя судом присяжних, з'ясування позитивних та негативних аспектів діяльності судів за участю представників народу.

Виклад основного матеріалу. Результати досліджень В. Тернавської свідчать про те, що становлення суду присяжних як судового інституту відбулося саме в Англії, однак завдяки поєднанню англосаксонських і французьких правових звичаїв. За словами дослідниці, становлення суду присяжних як судового інституту відбулося внаслідок трансформації інституту солідарної відповідальності, де поєднання стародавніх англосаксонських та французьких правових звичаїв у сфері судочинства сприяло утворенню великого журі, що виконує функції державного обвинувачення, і малого журі, що виконує власне судові функції по встановленню фактичних обставин справи та вини особи у скоєнні правопорушення [3, с. 13, 14].

На вітчизняних теренах зачатки суду присяжних дослідники простежують у давній судовій інституції — копному суді, закріпленому ще у нормах «Руської правди». Аналізуючи його особливості та такі риси як колегіальність, широке представництво різних верств населення, незалежність від професійного суддівського корпусу, можна припустити, що копний суд був прототипом суду присяжних [4, с. 497]. У Російській імперії суд присяжних введений судовою реформою 1864 року і скасований після Жовтневої революції 1917 року. В Австро-Угорській імперії, до якої входили Галичина і Буковина, суд присяжних був запроваджений конституційним законом про судову владу 1867 року і проіснував до розпаду імперії у 1918 р. [2, с. 887].

Сьогодні суд присяжних вважається однією із форм здійснення правосуддя при розгляді справ у першій інстанції за участю виборних представників від різних верств населення [2, с. 887]. У світовій юридичній практиці співіснують дві основні моделі суду присяжних — європейська та англо-американська. Європейська модель передбачає участь шеффенів і народних засідателів (в основному у Франції та Німеччині), котрі досліджують всі матеріали справи і спільно з суддями вирішують питання права і факту. Англо-американська модель передбачає, що суд присяжних самостійно виносить вердикт про винуватість або невинуватість підсудного, котрий обов'язковий для судді [5]. Доцільно зауважити, що міжнародні акти не зазначають норм, які зобов'язують залучати представників народу для здійснення правосуддя, тому держава в праві самостійно обирати варіант введення такого інституту.

Як уже зазначалося, Конституція України задекларувала перспективу реформування національної судової системи через впровадження інституту присяжних. Зокрема, у ст. 124 визначено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних; у ст. 127 вказано, що правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні [6].

Авторами КПК наголошу-валось, що модель суду присяжних вони розробили на основі дослідження досвіду зарубіжних країн, таких як: Німеччина, Франція, Австрія та інші. До прикладу, Б. Малишев зазначає, що нове кримінальне процесуальне законодавство фактично запроваджує модель суду шеффенів, який є різновидом суду присяжних [7]. Йдеться про те, що кримінальне провадження у суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно всіх обвинувачених здійснити тоді, коли хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд [8, с. 3].

Експерти Ради Європи зазначають, що суд присяжних, безумовно, сприяє зміцненню процесуальних гарантій обвинуваченого, гарантує здійснення таких засад, як змагальність сторін, усність провадження, безпосередність та рівність учасників у судовому розгляді, однак потрібно переглянути обмежену сферу застосування суду присяжних. Це, перш за все, стосується того, що можливості для здійснення правосуддя за участю колегії присяжних вкрай низькі, судочинство може відправлятися тільки за клопотанням обвинуваченого в справах про кримінальні злочини, за які передбачається покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Також вони вказали на те, що держави, які рухаються від «інквізиційного» процесу до «змагального», повинні розширити повноваження суду присяжних, щоб уникнути та зменшити ризики корупційних діянь у судовій системі [9, с.54"55]. Очевидно, що перевагами суду присяжних можна вважати нову якість забезпечення змагальності судового процесу, його демократичність, посилення ролі захисника (адвоката) в процесі, підвищення професійного рівня сторін під час розгляду справи в суді.

Результати соціологічних опитувань 2012 року засвідчують, що найнижчий рівень довіри серед інститутів державної влади має суд. Тільки 8 % респондентів зазначили, що вони цілком довіряють судовій системі, 34 % - відповіли, що на суд вони не можуть покладатися, коли йде мова про справедливість і більш ніж 43 % громадян заявили, що суди не викликають у них довіру [10]. За умов такої недовіри населення до судів існування повноцінного суду присяжних з широкими повноваженнями може істотно збільшити прихильність суспільства до влади.

Запровадження інституту присяжних у вітчизняне судочинство не можливе без реального утвердження та гарантування змагальних засад у кримінальному провадженні. Цей принцип в інституті суду присяжних може діяти лише за таких умов: 1) сторони обвинувачення та захисту повинні самостійно збирати, досліджувати й подавати докази, на яких буде ґрунтуватися їх правова позиція; 2) судовий розгляд сконцентрується на співставленні протилежних доказів; 3) той, хто приймає рішення в кримінальній справі, повинен займати нейтральну, неупереджену та незалежну позицію [5, с. 733]. Присяжні будуть виносити вердикти, що ґрунтуватимуться не тільки на нормах законодавства, а й справедливості, постановляти свої рішення відповідно до внутрішнього переконання. Проте можливість самостійного та незалежного від професійних суддів прийняття рішення про винуватість чи невинуватість підсудного обумовлює загрозу існування низки негативних чинників, які можуть нівелювати потенційну цінність цього інституту.

По-перше, особам, які не мають юридичної освіти, буде складно вирішувати питання кваліфікації дій підсудного та визначення міри покарання. Логічним є висновок

про те, що у вищевказаних випадках вони підтримуватимуть позицію професійних суддів. З цього приводу В. Тертишник зазначає, що самостійного рішення присяжні за концепцією, запропонованою чинним КПК, не будуть приймати. Вони також не зможуть відповідати за свої рішення, що, безперечно, не сприятиме об'єктивному та неупередженому постановленню вироку. За словами вченого, передбачаючи правову норму, за якою судді спільно з присяжними повинні вирішувати всі питання при ухваленні рішення, законодавець може спричинити ситуацію колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і професійних суддів, оскільки останні свої помилки та зловживання зможуть перекидати на недосвідчених присяжних, що стануть своєрідним прикриттям судового беззаконня [11, с.275]. Суд не має право висловлювати або в інший спосіб показувати присяжним свою власну думку стосовно вини обвинуваченого або висловлювати твердження, в якому пропонується вірити чи не вірити певному свідченню у справі.

По-друге, в умовах сьогодення вагомою є проблема фінансування такого інституту, оскільки його впровадження потребує значних коштів для спеціальних комісій, які будуть займатися складанням списку присяжних, належного рівня оплати витрат на виконання громадянами обов'язку, облаштування залів судових засідань та кімнат для присяжних, забезпечення їх прибуття, проживання, харчування, перебування протягом часу судового розгляду справи у встановленому місці тощо.

По-третє, враховуючи можливий тиск на присяжних з боку зацікавлених осіб, необхідно забезпечити належний захист присяжних шляхом проведення деяких організаційних та правових заходів. Питання гарантування особистої безпеки, захисту від контактів із сторонами кримінального провадження нових учасників кримінального судочинства є обов'язковою умовою забезпечення об'єктивності судового провадження.

По-четверте, проблемними є також питання докладної регламентації діяльності присяжних, притягнення присяжних до юридичної відповідальності за певні порушення. Огляд наукової літератури окресленої тематики не дає змоги констатувати достатнє вивчення науковою спільнотою та практиками механізму впливу на присяжних у випадку вчинення ними протиправних діянь, дисциплінарної, кримінальної, адміністративної відповідальності.

Варто погодитись із заувагами С. Обрусної про те, що повною мірою потенціал суду присяжних може розкритись тільки у соціально структурованому суспільстві. Якщо у суспільстві домінує правило «кожен сам по собі», має значне місце соціальна дезорієнтація, розбалансованість системи загальнолюдських цінностей, що значною мірою стосується й українського суспільства, то дієвість функціонування суду присяжних може бути сумнівною [4, с.498]. Становлення інституту суду присяжних в Україні має представляти собою поступовий та багатовекторний процес, пов'язаний з укріпленням незалежності судової влади, підвищенням професійного рівня вітчизняних юристів, які беруть безпосередню участь у судовому процесі, належним матеріально-технічним забезпеченням діяльності суду [3, с.14].

Висновки. З огляду на викладене, маємо достатні підстави для формулювання таких висновків: по-перше, інститут присяжних запропонований у КПК є важливим кроком на шляху до утвердження демократичних та антропологічних цінностей у правовій системі України; по-друге, у вітчизняному правовому полі функціонування суду присяжних потребує докладного вивчення, наукового обґрунтування та вдосконалення. Зокрема, видається слушною позиція вчених, які вважають, що

кримінальне провадження в суді першої інстанції повинно здійснюватись судом присяжних у його класичній формі, за якою тільки колегія присяжних має право вирішувати питання про винуватість чи невинуватість підсудного, а питання про покарання – професійні судді у вирокі, адже за такої форми судочинства мінімізується вплив професійних суддів на думку присяжних при ухваленні вироку у справі [5, с.733]. Важливо звернути увагу й на необхідності мінімізації чинників, які можуть дискредитувати цей інститут. Перспективними напрямками дослідження є системний аналіз передового досвіду функціонування суду присяжних, обґрунтування розширення повноважень присяжних при провадженні в суді першої інстанції, пошуку шляхів оптимізації вітчизняного кримінального судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В. Т. Маляренко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 35 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка; 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.
3. Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. М. Тернавська; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 18 с.
4. Обрусна С. Механізм запровадження суду присяжних в Україні: історичний довід та сучасні перспективи / С. Обрусна // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 496–502. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12ocjtcp.pdf>.
5. Теремецький В. І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. І. Теремецький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 728–735 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12tvpku.pdf>.
6. Конституція України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Конституція Сполучених Штатів Америки 1787 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amerikos.com/usa/st-03-st/>.
8. Порівняльний аналіз норм колишнього та нового Кримінального процесуального кодексу України [текст] / За заг. ред. Молдована В. В. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 418 с.
9. Бамайєр-Вінтер Л. Висновок щодо проекту Кримінального процесуального кодексу України / Л. Бамайєр-Вінтер, Дж. МакБрайда, Е. Сванідзе – Страсбург, 2011. – 91 с.
10. Права людини. Результати соціологічного опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/197265>.
11. Тертишник В. М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України / В.М. Тертишник // Право України. – 2012. – № 7. – С. 274–279.